

„більшості” і „меншості” із можливим напруженням між ними. Але з іншого боку, це дає змогу забезпечити реалізацію принципу свободи совісті і права батьків на виховання дітей згідно зі своїми світоглядними переконаннями.

Таким чином комісія, сформована відповідно до Доручення Президента, повинна знайти відповіді на поставлені питання, знайти порозуміння в першу чергу у своєму середовищі. Водночас, цілком реалістичними є сподівання на запровадження курсу з християнської етики у загальнодержавному масштабі з наступного навчального року. Разом з тим, вирішення цього завдання не знімає необхідності надання релігійним організаціям права виступати засновниками загальноосвітніх навчальних закладів різного рівня, що безумовно б сприяло більш повному забезпеченню принципу свободи совісті, права батьків на виховання своїх дітей у відповідності до власних світоглядних переконань, виконанню Україною взятих на себе зобов'язань, а врешті-решт і зняттю можливих проблем із запровадженням „Християнської етики”.

Бабій М.

РЕЛІГІЙНО-ЕТИЧНІ СТУДІЇ У СВІТСЬКІЙ ШКОЛІ В КОНТЕКСТІ СВОБОДИ СОВІСТІ

Проблема інкорпорації релігійного компонента в систему світської освіти в Україні нині є надзвичайно актуалізованою. Свідченням цього постає активна тематизація питання про запровадження курсу “Християнської етики” в загальноосвітніх навчальних закладах на зустрічах Президента України з предстоятелями церков, керівниками обласних Адміністрацій та ін.

Суттєво впливає на актуалізацію цієї проблеми екстраординарна значущість - як для держави, так і для релігійних організацій - такої важливої сфери буття українського соціуму як освіта. Саме тут найбільш чітко пересікаються їхні інтереси. І в цьому є своя логіка. Адже в царині освіти виховуються, формуються інтелектуально і морально громадяни як “Граду земного”, так і певною мірою “Граду Божого”. Тому не дивно, що релігійні організації активізували свої зусилля щодо уможливлення своєї присутності в загальноосвітньому просторі держави. Публічне обґрунтування ними цього прагнення не викликає заперечень. За своєю

суттю воно спрямоване на зміцнення засад морально-етичного виховання підростаючого покоління, утвердження християнських у своїй основі духовних, моральних і культурних цінностей. Зрозуміло, що акцент робиться саме на християнській етиці, на необхідності формування християнського світогляду. І, що характерно, при цьому практично заперечується важливість загальнолюдських духовних і моральних цінностей. Окремі Церкви, зокрема УПЦ КП, у своїх зверненнях настійно рекомендують батькам писати заяви керівникам шкіл з вимогою забезпечити їхнім дітям можливість вивчати курс з християнської етики і звільнити їх від відвідування уроків “Етики”, нібито не пов'язаних з духовними традиціями і культурою українського народу, або інших подібних уроків морально-етичного характеру як таких, що не відповідають світогляду батьків.

Але ще майже 150 років тому (у 1859 році) відомий англійський філософ Джон Мілль застерігав, що намагання сформувати тільки релігійну свідомість і почуття й відкидання тих світських норм, які до цього співіснували з християнською етикою і доповнювали її, переймаючи щось з її духу, призведе і навіть уже призводить до формування нищого, жалюгідного, рабського типу характеру. “Я вважаю, - наголошував Дж.Мілль, - що для морального відродження людства пліч-о-пліч з християнською етикою повинні існувати й інші етичні системи... Інтереси істини вимагають розмаїття точок зору (Мілль Дж. Про свободу: Есе. – К., 2001. – С. 59.). Такий висновок мислителя, як кажуть, на часі. Поспішність, непродуманість у цій важливій справі може лише нанести шкоду.

Прагнення окремих релігійних чинників вирішити означену проблему саме явочним порядком, ігнорування при цьому вимог закону, бажання прискорити цей процес політичними методами, без глибокого аналізу і врахування конкретних умов та особливостей релігійної ситуації в державі, чітких тенденцій до її антогонізації може призвести до негативних наслідків, зокрема, посилити протистояння між конфесіями, конфліктогенність між батьками і дітьми – адептами різних віросповідань. При цьому, як свідчить практика запровадження курсу “Християнської етики” в школах Західних областей держави (який, до речі, в окремих із них виходить за межі факультативного) ігнорується думка батьків, самих дітей. А уроки “Християнської етики”, із-за відсутності належного контролю, поступово трансформуються в уроки “Закону Божого” і катехізації. Наявність релігійної атрибутики в класах, здійснення молитви розглядаються як важливі невід'ємні складові навчально-виховного процесу. Як для державних чинників, так і окремих

релігійних організацій факт порушення при цьому вимог Конституції України, Закону України “Про освіту” залишається поза увагою, постає “безневинним” актом.

При цьому свідомо нехтуються основні принципи положення Закону України “Про освіту”, зокрема такі як: пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; науковий, світський характер освіти (це положення ст. 6). А стаття 8 цього Закону конкретизує ці принципи. В пункті другому цієї статті чітко записано, що залучення учнів, студентів до участі в політичних, релігійних заходах під час навчально-виховного процесу не допускається. Закон (ст. 9) дає також розгорнуте положення конституційного принципу відокремлення закладів освіти від церкви (релігійних організацій), стверджує світський характер освіти в Українській державі. До цього можна додати й чіткі принципи положення Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Факт залишається фактом – вимоги Конституції України, законодавство щодо свободи совісті ігноруються як окремими державними структурами, так і релігійними організаціями, особливо на регіональному рівні, забуваючи, що держава не бере на себе релігійне навчання і виховання своїх громадян. При цьому часто поза увагою залишається те, що принцип свободи совісті, як і структурного компонента останньої – свободи віросповідання, є право передовсім індивідуального, особистісного виміру. Однак нерідко принцип свободи совісті екстраполюється на колективні вияви релігійного світогляду, культової практики, ототожнюється з правами релігійних організацій, що підпадають під поняття “свободи церкви” чи правильніше – “свободи релігійної організації”.

Свобода совісті - феномен багатоаспектний. Він охоплює різноманітні сфери світоглядного, культурного, морального самовизначення і самореалізації особистості. І в даному контексті самовизначення в царині віросповідній - лише один, хоча й важливий компонент архітектоники свободи совісті. На жаль, поліаспектне за своєю суттю поняття свободи совісті і в публікаціях, і нормативних актах частіше всього пов'язують, а правильніше буде сказати - ототожнюють зі змістом свободи буття релігії, з реалізацією прав спільнот віруючих, релігійних організацій. При цьому акцент, як правило, і в нормативно-практичній площині вияву, зокрема, і в запропонованих проектах змін до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, і в “Концепції державно-конфесійних відносин” робиться на свободах і правах релігійної спільноти. Мабуть таких підхід призводить до того, що

індивідуальне право на свободу совісті в поліконфесійній державі на практиці підміняється правом релігійних організацій. Таким чином, у правовому полі чітко виявляються права лише віруючих, які вже здійснили свій вибір. А як бути з правом на свободу совісті тих, хто ще не самовизначився або є невіруючим, а релігійним? А останніх, за даними соціологічних досліджень в Україні більше третини. Вважаю, що варто подумати й над тим, чому сьогодні публічне визнання особистістю себе невіруючою, а тим більше атеїстом, вважається непристойним. У мас-медіа практично зникли матеріали критичного до релігії змісту. Це теж проблема, яка тісно пов'язана з порушенням свободи совісті, демократичних принципів, на яких прагнемо побудувати наше суспільство, виховати майбутні покоління громадян України.

Демократія, однак, як наголошується в “Пояснювальному меморандумі до рекомендацій ПАРЕ № 1396”, не може “прийняти порушення людської гідності та прав людини в ім'я віри”. Релігійні організації мають поважати й шанувати вимоги Конституції і законів України, право на свободу совісті всіх і кожного, в т.ч. й дітей. Свобода совісті для кожного покликана об'єднати в єдиному правовому полі секулярну і релігійну культури, науку і релігію, світську і релігійну мораль, віруючих і невіруючих (Див. : Бурьянов С.А. Свобода совести в российской науке, законотворчестве и правоприменении // Право и политика. – 2001. - №7. – С. 28.). І коли наголос робиться на тому, щоб курс “Християнської етики” став засобом “формування християнського світогляду”, то мета релігійних організацій стає очевидною. Однак виникає питання: як ця мета узгоджується з принципами рівної свободи різних віросповідань, рівності їх adeptів перед законом, засадами свободи совісті, релігійного плюралізму, поліконфесійності й, зокрема, зі свободою буття релігійних меншин, особливо, так званого “нетрадиційного спрямування”. До речі, в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН (№44/131 від 20.02.1990 р.) звертається увага держав-членів ООН на те, щоб державні посадові особи, педагогічні працівники при виконанні своїх обов'язків поважали всі релігії і переконання й не допускали дискримінаційних дій щодо осіб, котрі мають інші переконання. Зауважимо також, що означена вище мета не корелюється з вимогами закону про свободу совісті (ст. 3), в якому чітко записано, що “ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду”, що “не допускається будь-яке примушування... до навчання релігії”.

Ведучи мову про спроби інкорпорації релігійного компонента в систему освіти, маємо брати до уваги й світський характер нашої держави й освіти. Є достатньо прикладів, коли цей важливий принцип, це

своєрідне статуско, у ставленні нашої держави до світоглядних уподобань своїх громадян порушується, зокрема через осв'ячення, ритуалізацію релігійними організаціями державних заходів, у т.ч. й при офіційному відкритті нових шкіл і навіть кабінетів у державних установах тощо. При цьому забувається фундаментальне правило: базова цінність демократичного суспільства – світськість. Екстраординарною особливістю вияву останньої є світоглядна нейтральність держави, яка розповсюджується не лише на релігію, але й на інші типи світогляду. Принцип світськості постає в правовому полі держави як гарантія самостійності і свободи кожного вільно приймати відповідні рішення, самовизначатися у світоглядно-духовній сфері без втручання владного чинника.

Світська держава має забезпечувати такий стан речей, за якого ніяка конфесія (велика чи мала, “традиційна” чи “нетрадиційна”), а тим більш ніяка владна структура, не могли б нав'язувати будь-кому (в т.ч. батькам, дітям, віруючим, атеїстам) певні конфесійно обґрунтовані моральні культурно-духовні засади, певну віросповідну ідентичність.

Світськість у контексті функціонування системи державної освіти має забезпечити набуття дітьми “інтелектуального інструментарію”, який сприяв би формуванню їх здатності до самостійного мислення і вільного самовизначення в духовній, світоглядній сфері.

Тому беззаперечним є те, що учні, як і студенти, повинні мати ґрунтовні наукові знання про релігію, її конфесійні вияви, напрями, течії, знати їх історію, базові положення їх вчень, моральні настанови. Збагачення знаннями про релігії в системі загальної і вищої освіти, повинно дати майбутнім громадянам України “якісний інтелектуальний багаж”, на базі якого вони могли б вільно виносити свої судження щодо релігійних питань, в т.ч. і морально-етичного виміру.

Цьому, на нашу думку, може сприяти обов'язкове (а за певних умов і факультативне) викладання релігійно-пізнавальних, релігієзнавчих дисциплін в усіх навчальних закладах. Християнський, а також інші конфесійні компоненти морально-етичного вчення повинні знайти своє повноцінне відображення в курсі морально-етичних предметів з кореляцією для різних вікових груп. Однак викладання релігієзнавчих курсів має бути позаконфесійним. На цьому, до речі, наголошується і у видрукуваних в цьому збірнику “Рекомендаціях “Релігія та демократія” Парламентської Асамблеї Ради Європи (1999 р.), в яких державам пропонується “сприяти викладанню в школах порівняльної історії різних релігій, звертаючи увагу на їх походження, подібність деяких їхніх цінностей та різноманіття звичаїв, традицій, свят і т.п.”. При цьому

звертається увага на те, що “релігійні настанови не повинні здійснюватися за рахунок уроків про релігію як сутнісну складову історії культури та філософії людства”. В інших рекомендаціях ПАРЕ йдеться про те, що “світська держава не повинна накидати своїм громадянам жодних релігійних зобов'язань”, а мусить сприяти знанням про різні релігії, формувати принципи толерантності.

А Декларація ООН (1981 р.) “Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань” наголошує на тому (ст. 5/2), що “кожна дитина має право на доступ до освіти у сфері релігії або переконань у відповідності з бажанням її батьків,... і не примушується до навчання у сфері релігії чи переконань, всупереч бажанням її батьків,... при цьому керівним принципом є інтереси дитини”. Дитина має бути убезпечена від будь-яких форм дискримінації на ґрунті релігії і переконань.

Варто нагадати, що питання про можливість викладання релігії в державних школах неодноразово розглядалося Комітетом з прав людини ООН, який встановив, що вивчення в державних школах загальної історії релігії і етики дозволяється за умови, якщо воно подається нейтрально і об'єктивно. До речі, в “Декларації...” також наголошується що “вести викладання з питань релігії або переконань слід у місцях, що підходять для цієї мети”.

Цитування подібних вимог міжнародних правових документів, що відносяться до проблем дитини, її релігійної освіти, її свободи совісті, можна продовжити. Але суть цих вимог одна – в центр ставляться інтереси дитини, її свобода.

В конституційно-правовому контексті ці вимоги рекомендації документів міжнародних організацій мають бути враховані нашою державою. Вона повинна сприяти розширенню можливостей для одержання релігійної освіти, в тому числі й в морально-етичному вимірі, усіма, хто цього бажає. Тим більше, що громадяни України (віруючі батьки, а також їхні діти) можуть здобути релігійну освіту в духовних навчальних закладах, створюваних при релігійних організаціях, недільних школах а також на позашкільних заняттях, але вже за рішенням віруючих батьків. Відзначимо, що на початок 2005 року в нашій країні функціонувало 173 духовних навчальних заклади (20 тис. слухачів), більше 12 тисяч недільних шкіл.

Узагальнюючи, слід сказати, що сьогодні релігійні організації в Україні мають значну, законодавчо гарантовану можливість дати релігійну освіту своїм вірним та їхнім дітям. Згідно Закону про свободу совісті вони можуть навіть створювати свої загальноосвітні навчальні

заклади. То ж цю можливість їм слід сповна використати в межах вимог Конституції України, законодавчих актів держави, шануючи право її громадян, їхніх дітей на свободу совісті, релігії, на стабільність і спокій в поліконфесійному українському соціумі.

Колодний А.

СВОБОДА СОВІСТІ В ОСВІТІ СВІТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Релігія і освіта... Проблема їх співвідношення давно цікавила педагогічну громадськість і Церкву. Останнім часом, у зв'язку з актуалізацією релігійного чинника в суспільному і духовному житті, прагненням деяких Церков корисливо, нахрапно і протиправно влізти у державну школу, вона постала і в Україні. Питання не стоїть про те, давати чи не давати через систему освіти знання про релігію. Стоїть питання того, які знання і в якому обсязі про неї викладати, коли, де і хто їх має давати. Постає ще питання й того, чи мають існувати паралельно дві системи освіти – світська і духовна, а чи ж духовна освіта за своїм статусом має прирівнятися до світської і засвідчуватися такими ж документами, які чинні і в сфері світського життя. Але якщо це буде так, то певно що на духовну освіту тоді поширюється правило про вивчення в закладах освіти того обов'язкового переліку-мінімуму навчальних дисциплін, які нині викладаються у всіх світських навчальних закладах і які формують широкий світоглядний кругозір у їх реципієнтів. Певно що тоді підлягати контролю з боку Міністерства освіти і науки мав би й зміст духовної освіти. Держава мала б знати не лише те, чому тут учать, а й як і хто учить.

Нині в Україні існують паралельно релігійна і релігієзнавча освіти. Якщо перша діє переважно в духовних навчальних закладах, її патронують конфесії і система її в ряді Церков вже склалася, то система релігієзнавчої освіти в наш час лише складається. Вона будується на засадах гуманізму, толерантності і дотримання конституційного принципу свободи світоглядів і принципу відокремлення Церкви від державної освіти. Долаються ті вади світської освіти, які були зумовлені донедавна її атеїстичною зорієнтованістю.

Нині в державних навчальних закладах, як обов'язковий предмет, викладається курс академічного релігієзнавства, стандартна програма якого має державне затвердження. Навчальні заклади, засновані на

приватній основі, мають право вибору щодо вивчення релігієзнавчих курсів. Але вони, як і державні, повинні забезпечувати рівень релігієзнавчої освіти у відповідності з державними стандартами.

Оскільки вивчення релігії чіпає багато делікатних проблем не лише правового, а й світоглядно-виховного характеру, то навколо питань змісту й організації релігієзнавчої освіти нині точаться палкі дискусії. Скажімо, дискутується питання того, чи релігієзнавча освіта є тотожною з релігійною, а якщо це так, то чи має педагог бути обов'язково релігійною людиною. Ще постає питання того, як узгодити програмові знання, визначені державним стандартом освіти, і власні погляди на релігію студента, який належить до того чи іншого віросповідання.

Світова освітянська практика вже давно довела, що релігійна і релігієзнавча освіта мають відмінний зміст, різну зорієнтованість і функціональність. Водночас вона засвідчила, що шкільне чи вузівське релігієзнавство не повинне виконувати функцію узгодження поглядів на релігії представників різних конфесій або ж молоді з релігійною і нерелігійною орієнтацією, виховувати людину релігійною, а тим більше конфесійно-релігійною. Основна мета вивчення релігієзнавства - дати молоді повний обсяг об'єктивних, науково вивірених знань про релігію в різних її конфесійних визначеностях, знань з її історії і суспільного функціонування. Академічне релігієзнавство покликане з наукових позицій розглядати релігію в контексті світової культури, розкривати її сутність, місце і роль як в суспільстві, так і в житті людини. Саме такий підхід відповідає демократичним вимогам Конституції України, її принципам про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, сприяє соціальній злагоді у суспільстві, пошановує суверенність кожного як особистості. В громадянському суспільстві на державному рівні не може бути ні релігійної, ні атеїстичної освіти. Останні можна організувати на приватному чи корпоративному рівнях. Загальнодержавна освіта має бути лише релігієзнавчою. Це тільки від неучтва дехто з церковних діячів твердить, що релігієзнавча освіта – то є атеїзм. Із-за своєї конфесійної зашореності для них всі інші релігії також є атеїзмом, а ще більше – ерессю.

Останнім часом, а особливо після заяви Президента В.Ющенка про необхідність вивчення в школах предмету із невизначеним змістом «Етика віра», в засобах масової інформації, листах в державні органи, на засіданнях з приводу цього створеної при Міносвіти спеціальної комісії все частіше порушується питання введення в школах, як обов'язкового предмету, “Християнської етики” або “Закону Божого”, а у вузах - теології. Подекуди керівництво освітянських установ, зокрема на